

LOÓSZ ISTVÁN ADY-KÖNYVE

Loósz István *Ady Endre lírája tükrében* című könyvecskéje Szabadkán jelent meg 1914-ben a szerző kiadásában. Nagy visszhangot nem keltett, hivatkozni nem szoktak rá. A közelmúltban váratlanul mégis éles polémia tárgya lett. (Kiss Ferenc: *Hagyomány és mérték*. Kortárs, 1972. 10. 1647—1651. — Bori Imre: *Még egyszer a mértékről és a hagyományról*. Híd, 1972. 12. 1531—1551.)

Az iránta tanúsított megbecsülő figyelmét Bori Imre első helyen azzal indokolta, hogy „Horváth János úttörő Ady-tanulmánya után veszi szemügyre a sokat vitatott költő életművét. Loósz könyve tehát a második olyan önálló publikáció, amely Adyval foglalkozik — sajnálatos módon azonban a magyar irodalomtörténetírás megfeledkezett róla a később feltornyosuló Ady-irodalomba veszve”. (Híd, 1971. 1. 7—8.)

Mielőtt a könyv értékelésére térnénk, jeleznünk kell, hogy a „második”-ság érdeme — sajnos — nem ezé a könyvvé. Ebben megelőzte Loószot Szenes Béla, aki 1913-ban tette közzé *Az ifjú Ady Endre* című könyvét. (Dick Manó kiadása. Budapest.) Alcíme: *Egy Kossuth-verstől a Léda dalokig*. Szenes könyve nem terjed ki Ady költészetének egészére (terjedelme is kurtább, mindössze 31 oldal), tárgyköreit, ihletfajtaát nem vizsgálja úgy, mint Loósz. Az ő munkája lineáris jellegű pályakép, mint az alcím jelzi, annak is részleges. Egyébként azonban avatottságra valló munka, szemléletében pedig a Nyugattal tart szoros rokonságot. Nem árt itt megjegyeznünk, hogy Szenes Béla egy literátus család tagja, testvére, Andor írta például Kálmán Imre több híres operettjének librettóját, a lánya az a Szenes Hanna, akit mint partizánt 1944-ben végeztek ki a nyilasok, s akit Izrael nemzeti hősei között tart számon.

Szenes Béla Ady-könyve is az újat, a merészet alkotó Ady költői fel-növekedésének folyamatát mutatja meg. Azzal a szándékkal, hogy az Ady-divattól már ingerült költőt, akiben a megfáradás, az utánczóitól való csömör jeleit észleli, a modern költővé alakulás forradalmas éveire emlékeztesse. Nem véletlen, hogy könyvét Osvát Ernőnek ajánlja, aki kifogyhatatlan és fáradhatatlan volt új, fiatal költők fölfedezésében. A jelek szerint Szenes maga is ezek közé tartozott. Am avatottsága több, mint jólétesültség: láthatóan tanulmányozta a költő újságcikkeit és novelláit is. Jó érzékkel tapintja ki a népi-nemzeti szemlélet kliséitől való elfordulás mozzanatait. A modern Ady jelentőségének tudatában figyel az előremutató mozzanatokra. Tisztelete nem tla-kodó, érvényesíteni engedí a láttató, a jellemző hajlamot, s előadása is úgy lendületes, hogy végig higgadt, értekező jellegű marad, könnyed, de nem komolytalan, okos, de nem tudálékos. Szemlélet, értékelés és előadás dolgában elüt tehát Loósztól, kisebb igényű, de eredetibb és hitelesebb, így a második Ady-könyv szerzőjének kijáró rang nem vonható meg tőle. Munkáját a Magyar Irodalmi Lexikon is ismeri. Vitályos László és Orosz László Ady-bibliográfiája (Budapest, 1972) pedig 73a jelzés alatt tartja számon.

Ezzel tartoztunk a filológiának. Egyébként nem tulajdonítunk nagy jelentőséget a sorrendnek, s nem óhajtunk a Loósz-könyv körül támadt vitába belebonyolódni.

Hogy Loósz könyvének értékéről véleményt formálhassunk, először eredetiségét kell megvizsgáljunk. Nem mintha ez lenne egyetlen mércénk, hiszen ha mást nem tett volna, csak összegezte volna, amit Adyról előtte írtak, mint első összefoglalás, könyve akkor is érték lehetne. Az eredetiség kérdése elsősorban a könyv szellemét meghatározó források földerítése végett érdekel bennünket. Tüzetes nyomozáshoz — az Ady-irodalom rengetegében — se időnk, se kedvünk, de erre szükség sincs, mert az *Ady-Múzeum* két kötetében majdnem minden megtalálható, amire Loósz munkája során hol szorosabban, hol önállóbban támaszkodott.

A fejezetek rendje szerint haladva mindjárt a szemléletet leginkább minősítő állásfoglalásokba ütközünk. Ady helyének, elődjeinek meghatározásában, megnevezésében Loósz láthatóan Horváth János *Ady s a legújabb magyar lyra* (Budapest, 1910) című tanulmánya nyomán halad. (Az *Ady-Múzeum* — a továbbiakban AM — II. kötetében olvasható ismertetésből is világosan látható ez. 41.) Helyenként nagyon is szorosan, s így mind a nemzetköziség, mind az egyéniségkultusz értelmezésében, az előbbi ellenszenves beállításában, szimpla önzésként való értelmezésében (erre még Karinty is hajlott. AM II. 35.), az utóbbi kóros jellegének hangsúlyozásában az Adyval szemben álló konzervatív-reakciós tábor álláspontjáról indul. S ez az álláspont, noha sehol sem vezet támadó indulat, a mű megértésében végig gátolja. Am az ellenséges indulat hiánya némi nyereséggel is jár. Loósz például, Ady publicisztikájára is figyelvén, meggyőzőbbnek találja Adynak Petőfihez fűződő kapcsolatát, mint Horváth János, aki egy későbbi írásában a stíluskülönbség felől teszi kérdéssé e kapcsolatot. (AM II. 53.)

A második fejezet az Ady körüli harcok botránykővé lett kérdésében, Ady és a nemzet viszonyában foglal állást. Sajnos, itt is Ady ellenfeleinek szellemében. A Petőfi-tanulmányokban már látott „mérséklet” Adyban sem szereti a tömegszenvédély képviselőjét. A kuruc verseken a Thaly-féle milleniumi eszményt kéri számon, bár Ady kuruc verseinek erejét és időszerűségét is méltányolni tudja, noha nem látja, hogy a Huszadik Század, Szabó Ervin és a polgári radikálisok történelemszemléletéből Ady nemcsak tanult, de meg is haladta azt. A nemzetostorozó Ady megítélésében, Széchenyi, Eötvös szellemével ellentétes mivoltának hangsúlyozásában elismétli a konzervatív nacionalizmus legártalmasabb vádjait, néhol pontosan úgy, mint az *Ady-Múzeumban* például a Katholikus Szemle írójának cikkében is olvasható. (II. 49.) Hogy Ady a „beteg középosztály terméke”, a züllő dzsentrif kifejezője, azt a Nyugat Ady-számában Kéri Pál is írta (AM II. 33.), ő azonban az osztályból való kiszakadás nagy költői lehetőségeinek tudatában volt, sőt valamit Európa és a peremvilág találkozásának jelentőségéből is megsejtett.

Jóhiszeműség és szemlélet konfliktusát az utolsó mondat az iskolapélda világosságával tükrözi, mikor úgy ismeri el Ady „fajszeretét” (Ady és kortársai szóhasználatában a fajszeretet egyenlő a nemzetszeretettel), hogy előbbi állításait fönn tartja. Része lehet ebben a művek erejének, melyeket észlel s jelez is Loósz, s bizonyára Schöpflin Aladár vonatkozó magyarázatának, mely higgadt, okos érveléssel védi meg Adyt a magyarszidás vádjával szemben.

(AM II. 57.) Mindebből a „fajszeretet” indítékként való elismerése elég keveset hasznosít, a kétségbeesés és a cselekvésre riasztó szenvedély nem válik magyarázó elvvé. Így Ady eszméi szükségképpen lesznek zavarosak Loósz szemében.

A harmadik fejezet — ismét Horváth János nyomán — túlhangsúlyozza az ösztönösség szerepét, ezen belül különösen a hús, vér beteges kultuszát, melyről Horváth Loósznál is utálkozóbban értekezett, mondván: „Köpedelem az egészséges ember előtt s undorodás nélkül csak orvos hallhatja. Valóságos kórházi költészet!” (AM II. 41.) Amit a franciák hatásáról ír, már akkor közhelynek számított. A dekadencia vádját s Ady érthetlenségét pedig nemcsak Ady ellenfelei, de olykor hívei is emlegették, sőt a későbbi marxisták számára is gondot jelentett ez. Loósz — itt is Horváth János nyomán — jelzi a jelenség összetettségét, de hogy a „ványadt és kiélt” emberről való beszédben, a betegség megnevezésében az épség, az egészség igénye a fontosabb erő, arra nem is gondol, pedig az őszinteség katarzisos jellegéről már a korai Ady-irodalom is eleget tudott.

A negyedik fejezet, mely Ady szerelmi líráját tárgyalja, ismét Horváth János nyomán halad. Egy-egy mondata ugyan jelzi, hogy szépséget itt is talált, de azt, amiben Ady újat hozott, a szerelem modern drámájának kifejezését (amire egyébként Schöpfung is figyelmeztet. AM II. 57.), épp olyan értetlenül nézi és ellenszenvesnek találja, mint Horváth János. Azt, hogy Ady édesanyjában is csak a nőt látja, Loósz előtt a Budapesti Szemle kritikusa, Angyal Dávid is fölírta. (AM II. 58.)

Az ötödik fejezet összhangja az előbbivel szomorúan teljes, ami érthető: a pénz és a mámor szerepét Ady verseiben sokan, sokáig félreértették. Király István Ady-monográfiája szerint az irodalomtörténetírás „hajlott s hajlik rá, hogy elsődlegesen életrajzi okokkal magyarázza ezeknek a verseknek a létrejöttét”, s erkölcsi váddá torzítsa e műveket. Lényegében Loósz is ezt teszi. Oktalanság volna rajta számon kérnünk annak megértését, ami miatt ma ezeket a verseket becsüljük: a botránkoztató tiltakozást, a pénz dehumanizáló hatalmának, az életváagnak és a tehetetlenségnek fölszabadító megnevezését, de ha már észreveszi az őszinteséget, a rejtett érzéseket kifejező képeket, csak a szemlélet lehet az oka, hogy nem látja az alkalmi élményt mítológiai szintre emelő látomás költői nyereségeit.

A hatodik fejezetben is előbukkan szinte kényszerképzetként a perverzitás vádja, de ez a fejezet mégis kiemelkedik a többi közül, mert okos, értő összefoglalása annak, amit Horváth János Ady szimbólumalkotó tehetségéről és módszeréről írt, s ami máig legértékesebb részlete Horváth tanulmányának is.

A hetedik fejezetről lényegében ugyanez mondható el, noha Ady halálverseiről szól, tehát már a filozófia területére is átlép. Horváth János gondolatai azonban itt is megóvják a szakmai gikszertől.

A nyolcadik fejezetben, Ady istenes énekeiről szólva, már ismét visszaesik, s az életrajzi magyarázatok és a kapcsolat külső tényeinek elmondásával teljesen kikerüli a létezésélmény tükrözésének jelentőségét, a metafizikai jelentést pedig — Horváth Jánossal ellentétben — tagadja is.

A kilencedik fejezet meglepetése, hogy az előtte mások által is emlegett s Ady vallomásaiból is ismert Nietzsche-hatásról szólva új elemekkel egészíti ki a kapcsolatról akkor közhelynek számító ismereteket. Látszik, hogy

Nietzschét, Henry Sichtenbergernek róla szóló munkáját bizonyosan, tanulmányozta is. Keveset von le ebből s a rokonvonások tömör felsorolásából, hogy elsősorban az érés, a higgadás inspirátoraként tárgyalja Nietzschét, holott a korábbi évek pogányságkultuszában, vitalitásában és nagyságálmáiban szerepe erősebb volt.

A tizedik fejezet vázlatos és eléggé hevenyészett összefoglalása annak, amit Ady nyelvéről, stílusáról, verseléséről Laczkó Géza (AM II. 37.), Oláh Gábor (Uo. 47.) s főleg Horváth János írt.

Mindezekben nem az a legfontosabb, hogy Loósz Ady-könyvében több a kölcsönzött elem, mint a tudományos művekben általában, hanem az, hogy az Ady megértése és minősítése szempontjából döntő jelentőségű kérdésekben, az elvi érdekű kérdésekben végig az Adyval szemben álló konzervatív szemlélet jegyében vizsgálódik, értetlenségei, hamis ítéletei elsősorban ebből erednek, ezzel magyarázhatók. Az is ezzel magyarázható, hogy a versek témáját, a bennük elhangzó állítás, tudósítás fogalmi rétegét azonosítja a vers egész jelentésével. Pedig ezek a versmagyarázatok vihetnék közelebb Adyhoz, s célja is az volt, hogy ezek tükrében mutassa meg Ady költészetét. Meg kell hát néznünk, mit adnak hozzá ahhoz a képhez, amely bennünk a könyvről eddig kialakult.

A legjellegzetesebb példákat azok a fejezetek kínálják, amelyek a legmakacsabb vádakkal szembesítik Loószot. A nemzetkorholás kapcsán például fölteszi a kérdést: „Minőnek képzei ő a fajmagyart? Erre *Én nem vagyok magyar?* című költeményében felel meg éspedig azokhoz szólva, kik kétségbe vonják magyar hazafiságát. A magyar szerinte” — s itt idézi a verset, aztán lefordítja: „Más szóval a magyarság eszményét önmagában látja megtestesítve. Íme itt van a nyitja annak, miért olyan ellenszenves sok ember szemében...” (21.) Loósz eljárásának lényegét érhetjük itt tetten. Meggyőződése — előtte többen is szemére vetették Adynak —, hogy Ady nemzetostorozása más, mint Eötvösé, Széchenyié, mert csak rombol és magát tolja előtérbe. A például idézett vers felületi mozzanataiban talál erre igazolást, s ezt a vers egészével azonosítja. Ha semmi mást nem tenne, csak megnézné, hogy önmagáról szólva milyen emberi tulajdonságokat vállal és véd Ady, s milyenekkel perel, már észrevehetné, hogy önmagáról vallva a teremtő, bátor, gazdag, szertelen emberiség eszménye tüntet, pöröl itt, s nem szól ellenfeleivel. Tehát a vers dinamikája, szerkezete is figyelmeztetné, hogy az én demonstrációja valami értékes, az énen túlmutató ügyet védelmez. S Loósz stilisztikai kultúrájából ennyi bizonyosan kitelt volna, ha a szemlélet nem akadályozta volna az érzékenyebb elemzésben.

Valamivel hitelesebb, amit *Az ős Kaján* jellemzése során mond, de megfigyelhető, hogy ez a jellemzés is két szervesen részről tevődik össze. Az első elmondja a vers külső eseményeinek vázlatát, a második a szimbolikus jellegről tudósít, s közben egyetlen mondat jelzi azt, ami fontos lehetne, a lélek „minden keserűségét, tehetetlen vágyait”, s amit ebből kiolvashatna: a titáni tornában rejlő életigényt s ennek vereségét, a teljességért való küzdelem kozmikus arányú drámáját. Ám a „szeszmergezés”, „a részeg állapot”, a „mámor beteges víziói”, a „másnaposság” szimpla tükrözését váró szemlélet szükségképpen csak így jellemezhet: „A legsajátosabb ezek közül *Az ős Kaján*, ki a korbély Apolló képében jelenik meg. Bíborpalástba öltözött en a

korhely tanyákat bejáró útjában felkeresi a dözsölő költőt is és ivásra unszolja. Áll a nagy ivási torna: szól a zene, a részeg duhaj társaságban körben jár a bujdosó pohár. A bóbiskoló költőt az ő Kaján egyre újabb versenyre ösztönzi; az szabódik, de öröklött iszákos hajlama győz rajta: inni kénytelen. Ezután a részeg ember eszejárását jellemző kuszált monológba kezd, amelybe beleönti lelke minden keserűségét, tehetetlen vágyait, lázadó haragját, beteges világfelfogását. Végül sok szabódás után megadva magát »hült testtel, dermedt-vidoran elnyúlók az asztal alatt«. A részeg állapot testi és lelki vajadását egyéni élmény formájában ily leplezetlenül még egy költőnk sem érzékítette meg. A költő a szemléltetés drámai módját a szimbólum misztikus erejével még fokozza, amikor a szesz démonikus varázsát az ő Kajánban emberi formát öltve jelenteti meg." (46—47.)

Ez lenne tehát Loósz legjobb színvonala a versértelmezésben. Szembeötlő, hogy még ott is, ahol érzékeli a mű rendkívüli erejét, a póreséget s nem a látomás félelmetes erejét, arányait emlegeti, a „démonikus varázs” pedig nem a vers képessége itt, hanem az alkoholé, tehát akaratlanul is Adyra vet árnyékot. S ha most visszaemlékezünk arra, hogy a tankönyvíró miként jellemezte a kuruc verseket, akkor könnyű fölismernünk, hogy a módszer ugyanaz. Csak ami a tankönyvben — nagy becsben álló művekről szólva — megszokott és ártalmatlan eljárás, mert a tanárnak s a diáknak csak támpontul szolgál, az egy eldöntetlen harc keresztútjében álló költő interpretálásában másként esik latba. Minél erősebb a tárgyilagosság, az irodalomtörténeti igényű vizsgálódás látszata, annál inkább.

Horváth János is ezzel kezdte, a „részrehajlatlan, becsületes szemlélő” tárgyilagosságát ígérte, felülemelkedést az elfogult párkriticákon. (AM. II. 40.) Loósz ugyanezt. És bizonyos is, hogy Rákosi Jenő ellenséges indulata mindkettőjüktől távol állt. Ady jelentőségét mindketten érezték, tehetségét elismerték. Szemléletük azonban épp a legkényesebb kérdésekben, a harc legvéresebb ütközőpontjain állította őket Ady ellenfelei mellé. S ez, a higgadt ismertetés, az elfogulatlanság látszataival még súlyosabban érintette Adyt és az új irodalmat, mint a nyílt gyűlölettel áthatott lekicsinylés.

Ez az oka, hogy a Nyugat Horváth János tanulmányát annyira rossz néven vette és visszautasította. Horváth János azóta a magyar irodalomtudomány ormára ért föl, de amit Ady-füzetéről Fenyő Miksa írt, lényegében ma is érvényes. (Nyugat, 1910. III. 406—409.) Eszerint amit Horváth Ady „természetfölötti” erejéről mond, értékes megállapítások. Az, hogy az Eötvös Kollégium tanáráként állt elő ilyen könyvvel, az első Ady-könyvvel, az etikai érdem is. „S ha mindez nem is a legmélyebb pillantás Ady költészetének örvényeibe, mégis a körülmények, melyek közt mondja — a bornírság, rokkantság és filiszterség anatómázó lármájában —, a hely, ahonnan s talán amelynek ellenére hirdeti: belső jelentőségénél jóval nagyobb irodalompolitikai jelentőséget ad könyvének.” „Nem időzhetünk bőbeszédű szerzőnk minden felületes megállapításánál. »A költői kifejezés« című fejezetben mondja el tulajdonképpen, ami mondanivalója van. (...) A metafora, allegória és szimbólum viszonyán kezd s ezekről valóban okos dolgokat mond”, de Ady költészetének lényegét nem érti.

S ebben Fenyőnek adott igazat az utókor. Gyűjteményes kötetében maga Horváth János is csak a Fenyő által dicsért fejezetet vette föl. (*Tanulmányok*. 1956. 545—556.) Különösen az sértette Ady híveit, mint ezt Fenyő is meg-

fogalmazta, hogy Horváth Rákosi Jenő, „Ágai bácsi” sok elkopott vádját is föllevenítette, tudósi színezettel elismételte. Közöttük az Ady erkölcstelenségéről szólókat, valamint azt a felületes beállítást, hogy a modern magyar irodalom Adyból és utánczóiból áll. Hozzátehetjük, hogy az Ady-líra betegségéről vallott nézetek is itt, Horváth János füzetében öltöttek először tudományos alakot. Föületesség, nagyképűség, agyoncsépeltség, sötétlen élcélődés, fitogtatott józanság, értetlenség Fenyő vádjá Horváthtal szemben. S a lényegre figyelmeztet, mikor leírja, hogy ha Ady Horváth János eszményeihez jobban alkalmazkodna — ennek a reményének Loósz is hangot ad —, „nem írhatta volna meg azokat a gyönyörű verseket, melyek őt — a *Szeretném, ha szeretnének* kötet után már nem lehet kétséges — a legkiválóbb magyar lírikussá avatták”.

Ady értőit tehát nem ejtette meg annak elismerése, hogy költőjük rendkívüli jelenség, aki megérdemli az irodalomtörténet figyelmét, hiszen Ady tehetségét, olykor hívei rovására, már *A Holnap* körüli vitában s a *Dukduk-affér* során is elismerték egyes ellenfelei, köztük például Herczeg Ferenc is. (AM I. 74.) Maga Ady ezt írta a róla szóló Horváth-könyv szerzőjéről és Loószról Pintér Jenőnek: „Vagy alkudni, ahogy ez a lap és társaság tud (az lt-ról van szó. D. Z.), talán én is tudnék, ha — mondjuk — akarnék. De Ady Endrét az »Irodalomtörténet« mégsem verheti akképpen, hogy a rossziszemű s majdnem idióta Horváth Jánossal gáncsot vett a jóhiszemű s szinte egészen idióta Loósznak. Kikutathatatlan kezdőbetűk még nem veszik el a te felelősségedet s egy rossz Ady-dicséretéről volna legalább annyi kifogásoló mondanivalóm, mint e számár és rosszindulatú ismertetésről.” (*Ady Endre válogatott levelei*. Budapest, 1956. 468.) A cikk (szerzője V. M., azaz Velezdy Mihály, alias dr. Baros Gyula), amelyről ez a levél szól, elég pontosan ismerteti Loósz könyvét. (lt. 1914. VI.—IX. 437—439.), s aztán így értékeli: „Írója kimerítően és komoly elismeréssel foglalkozott tárgyával, ismeri a kérdésre vonatkozó irodalmat s tisztában van a kritikai tárgyilagosság követelményeivel. Horváth Jánosnak Adyról szóló jeles tanulmánya után (melynek kitűnően megalapozott fejtegetéseit, mint látható, a szerző is jól ismeri) természetesen kevés újat mond. Munkája azonban így sem mondható fölöslegesnek, főképp ha népszerűsítő előadására gondolunk, meg arra, hogy Horváth dolgozatának megjelenése óta már több év telt el, melynek költői termését hősével kapcsolatban Loósz István szintén figyelembe vette.”

Hogy mi történt Ady és Horváth János között Horváth Ady-könyvének megjelenése után, nem tartozik ide. Tény, hogy 1910 táján baráti kapcsolatra valló leveleket váltottak. Horváth újabb cikke (*Forradalom után*. Magyar Figyelő, 1912. III. 207—227.; AM II. 52—53.) nem hozott olyan új elemeket, amelyek a könyvhöz képest sértőbbek lehettek volna Ady számára. Sokkal valószínűbb, hogy a Horváth-könyv alaptételeinek szétterjedése az Ady-irodalomban, valamint híveinek állásfoglalása (AM II. 46—60.) érlelte meg Adyban azt a meggyőződést, hogy Horváth János ízlése váltaképpen idegen az övétől, s könyve nemhogy segítette volna az értelmiség szélesebb köreinek megnyerését, ellenkezőleg, forrásul szolgált az új félremagyarázóknak. Különösen a jóhiszemű tanáreberek félrevezetésében érezhette ludasnak Horváth művét. Ezekre ő mindig nosztalgiaival gondolt, s tudta, hogy kitörni híveinek szűk táborából a szélesebb olvasóközönséghez e jóhiszemű tanárok nélkül aligha sikerülhet. Ezzel magyarázzuk, hogy Loósz könyvét — noha gyöngeségeit látta

— nem az eredmény, hanem a szándék alapján ítélte meg. Erre vall az a képes levelezőlapja is, melyet a könyv megjelenése után Loósznak küldött: „Bocsásson meg, hogy beteg, zavart állapotom, dolgaim miatt csak most köszönhetem meg Ady-könyvének tisztelet-példányát. Érdeklődése, Igen Tisztelt Uram, mindenképpen kitüntető, jóhiszeműsége, buzgósága pedig lekötelező. Mégegyszer köszönöm s tisztelettel üdvözlöm. Ady Endre. Érdmindszent 1914 VI/4.” Aki ismeri Ady levelezését, és tudja, hogy milyen megindult, meleg szavakkal szerette honorálni a baráti emberi gesztusokat, e levél hűvös soraiban akár iróniát is észlelhet. De észlelnie kell a fegyelmet és udvariasságot is, melylyel a figyelmet mégiscsak megköszöni. Ismételjük: Ady jól tudta, hogy a Loósz képviselte tanárokon sok minden múlik, tisztelte a szorgalmat és a munkát is, így köszönetét a jó szándékot jó fölismerésekhez vezető lehetőség megbecsüléseként értelmezhetjük.

Ez a magyarázat föloldja azt az ellentmondást, amely az előbb idézett levél Loószra vonatkozó, haragosan goromba jelzője s a Nyugatban közzétett alábbi nyilatkozat között észlelhető: „Érdemes, komoly tanár ember írta a legutóbbi Ady-tanulmányt, de talán ő maga se hiszi, hogy kimondta ez ügyben az utolsó szót. Általában, hogy mernek az emberek elébekerülni a Halálnak s kimondani olyanokat, amiket csak a Halál után volna szabad, ha főlemelőt, ha lesújtót? ... Nagyon fájna, ha az embereket nem érdekelné s nem foglalkoztatná az én poézisom, de jobban fáj, hogy harminchat éves vagyok s száz irodalomtanár hegyezi rám a ceruzáját s szeretné, ha nem élnék. Az *Irodalomtörténet*t s annak kiváló és kedves szerkesztőjével, akit nagyon szeretek, elintéztem az afféromat. De most szeretnék a nagy, teljes, babonás »Irodalomtörténet«-tel beszélni, melyet a pesti írók úgy csúfolnak. Várjon reám türelemmel, ne adja nekem az élheterlen halhatatlanságot, de majd a rendes időben döntsön rólam: igazán nem bánom, miként.” (Az *élheterlen halhatatlanság*. Nyugat, 1914. június 16.; AM II. 65.)

Különben a Nyugat nem foglalkozott Loósz könyvével; az *Ady-Múzeum* (Bp. 1925) ismertetésének első passzusa, ennek iróniája nem hagy kétséget az iránt, hogy Loósz tárgyilagosságát a szerkesztők kétséggel nézték. (II. 60—61.) Visszhangja inkább azokon a fórumokon támadt, ahol maga Loósz is publikált, ahová erősebb szellemi szálak fűzték. Az ItK bírálata — szerzője Vértesy Jenő — a téma iránti ellenszenv jegyében találja elégtelennek Loósz könyvét. Horváthnak még elnézi az irodalomtörténeti vizsgálódást, de úgy véli, hogy e nyomon Loósz tévútra jutott. Ady megszedítette. Vitatja — nyilván Horváth második tanulmánya alapján — a Petőfivel való rokonítás jogát, ellentmondásokat észlel Loósz könyvében, s végül leszögezi, hogy „Loósz könyve akkor sem elégít ki, ha különálló természeti jelenségnek is tekintjük Adyt s úgy foglalkozunk vele, mint a zoológus, akinek egyforma tárgyilagossággal kell a vizsgálandó állatot leírni, akár oroszlán, vagy sasmadár, akár skorpió, pók, csótány vagy varangyos béka, amitől mi, laikus emberek, undorunk vagy borzadunk”. (ItK, 1914. 487.) Az EPhk p. f. (Papp Ferenc) szignójú recenziója ugyanebben a szellemben íródott. Loósz „nagy tárgyilagosságát” s „gyakorlott elemzőképességét” elismeri ugyan, de megállapítja, hogy rendet teremteni Ady művei körül nem tudott, s ennek „oka pusztán Ady egyénisége”. Ady zavarossága, homályossága. „Loósz új értékeket vár Ady költészetétől irodalmunk számára, de tanulmánya arról győz meg bennünket, hogy Ady inkább imbolygó, mint vezető egyéniség, inkább romboló, mint alkotó erő.” (1914. 505.)

Ezekből a bírálatokból két tanulság vonható le. Az egyik, hogy Loósz valóban elfogulatlanabb volt Adyval szemben, mint tanár- és tudóstársai, akikkel összetartozott. A másik pedig az, hogy — bár nem valószínű, hogy a recenziens kizárólag Loósz könyve alapján formált véleményt Adyról — a Loósz-tanulmányból kibontakozó Adyról joggal lehetett képzelni: inkább romboló, mint alkotó erő.

Éz az oka, hogy ez a könyv nem adott, nem is adhatott új irányt Loósz pályájának. A Nyugathoz nem juttatta közelebb, s Ady reflexióját se vette védelemnek. Ő tudományos tárgyilagosságnak képzelte, amit Ady joggal egyszerű jóhiszeműségnek gondolt. Hogy Ady soraiból kiérezte, amit a Pintérhez írt levélben a költő olyan pőrén megnevezett, azt a róla szóló nekrológ avatottnak látszó szerzőjétől is tudjuk. Eszerint: „A nagy költő, aki a przemysli lantos miatt nagyon is ideges volt a subotikai—szabadkai felhorkanásokra, félreértette a nemes intenciókat, amik a modern irodalmi törekvések útját akarták egyengetni — s indulatosan válaszolt a Nyugatban, ami nagyon rossz hatást tett a szeizmográférzékenységű tudósra.” (Szaulich Antal: *Loósz István*. Bácskai Hírlap, 1920. április 3.)

Éz a bizonyíték más szempontból is tanulságos. Tévesen ugyan, de összekeveri a Loósz-könyvre 1914-ben írt Ady-reflexiót azzal, ami az 1915 során kirobbanó új vitákban elhangzott. A tévedés azonban lényeges összefüggésre hívja föl a figyelmet. Arra, hogy Loósz, noha nem vett részt a Babits és Ady ellen 1915—1916-ban Rákosi Jenő által vezényelt gyűlölködő kampányban, melyben Gyóni Gézárt játszották ki Ady ellen, de való igaz, hogy ő is nyereséggént értelmezte a költészet elharciasodását, s a Gyóni-kultusznak Szabadkán egyik sáfára volt.

Az *Ady—Rákosi* vita címen Kardos László szerkesztésében megjelent dokumentumgyűjtemény lehangoló és riasztó példáiból jól látható, hogy az az elvadulás, amely a magyar irodalomban 1919-ben öltött határozottabb formát, 1915-ben már elkezdődött. Rákosi ekkor alkalmasnak találta az időt arra, hogy a győzelmei nyomán megerősödött Nyugattal szemben ellentámadásba menjen át. A háborús pszichózis, a frontokon küzdők iránti rokonszenv neki kedvezett. Gyóni Géza háborús versei, Ady egy magánlevele ezekről alkalmas ürügyül adódott, hogy elmondhassa: mily káprázatos, hősies költő Gyóni, milyen nagyszerű jelképe az önfeláldozó magyar vitézségnek. „Gyóniból nem csinált a világháború költőt; a világháború csak revelálta Gyónit nemzete számára. Ady Endrét és felekezetét is revelálta a világháború. Kítünt róluk, hogy sem arra nem jők, hogy a háború veszedelmeit viseljék, sem hogy énekeljék. Róluk kiderítette a háború, hogy jők voltak arra, hogy egy unott és megcsömörlött kornak babérral jutalmazott szórakoztató pojmái legyenek, de komoly idők, komoly emberek, komoly dolgok számára nem valók.” (I. m. 11.)

Ismételjük: Loósz sohasem ragadtatta magát ilyen indulatra. Míg Rákosi azzal fenyegetőzött, hogy a háború elégeti majd az egész „dekadens”, az ellenséghez szító „szabadkőműves” irodalmat (I. m. 44.), addig Loósz azt igyekezett bizonygatni, mennyire megváltozott, milyen harciassá lett ez az irodalom. A Szabad Líceumban tartott, itt nem ismertetett előadás (*A háború hatása életfelfogásunkra*) befejező részében így konstatálta s jósolta a kedvezőnek vélt fordulatot:

„Költészetünknek különösen a líraisága az, amelyik már most is szépen termi az átalakuló korszak eszmevilágának értékesebb gyümölcsseit. A tegnap lírája, amely a túlfinomult érzelmeknek, a beteges idegéletnek, a túlságosan differenciálódott érzésárnyalatoknak igyekezett inkább csak hangbeli, mint értelmes kifejezője lenni, már csak egy múltó korszak visszhangjának tetszik. A mai líra tárgya csupa erő és szenvedély, amely bátor ajakkal zengi a vér és vas himnuszát, a hazaszeretet és hősiesség lángja egetverő szenvedéllyel tör elő költőink fölmagasztosult lelkéből, hogy méltó kifejezői legyenek százazrek diadalmámorának. (Erről a »diadalmámortól ittasult költészeztől« írta Tóth Árpád, hogy »vérből szűrt limonádé«. D. Z.) De a nagy szenvedések is meghatják lelkünket; a szívek mélyén elfojtott fájdalom, a nemes lelkek vívódása, büszke lemondása és felmagasztosuló áldozatkészsége, sok más megtisztuló érzellemmel mind helyet keresnek a mai lírában. A régi irány megterő és önmagukra talált dalnokai mellett új nevek tűnnek fel és igazolják a nagy események átalakító erejét az egyének lelkére.

A költő tetszeni vágyik és akaratlanul is igazodik közönsége ízléséhez. Innét van az, hogy nem egy tehetséges ifjú költőnk tegnap még a dekadens ízlés jármában nyögött, s ma megtagadva méltatlan múltját férfias bátorsággal hirdeti egy szebb élet hajnalát, és a költészet és az ifjúság hevületével zengi a legnemesebb emberi erényeket. Példa a mi fiatal és tehetséges poétánk, Gyóni Géza, kit a háború szenvedései tettek igazán költővé. Önmagára talált, mert lelke mélyén szunnyadó nemes érzelmeit a hamis bálványok romjai alól csak olyan nagy rázkódtatás tudta felszínre vetni, mint aminőt ez a háború hozott számunkra.

De nemcsak a líránk, hanem epikánk és drámánk számára is új csapásokat fog nyitni a jövő. Egy Molnár Ferenc vagy Bíró Lajos nem csupán a hírszolgálat és a szenzáció kedvéért keresi fel a harctereket, hanem hogy közvetlen impressziókkal gazdagodva alkotóerejüket új irányban termékenyítsék meg.

Míg a háború megkapó epizódjai kimeríthetetlen anyagot nyújtanak majd elbeszélő irodalmunknak, a drámát, a cselekvés, a küzdelem költészetét kell hogy ismét shakespeare-i magaslatra emeljék; mert nem lehet hatalmasabb iskola egy drámaíró számára, mint azon titáni küzdelmek átélése vagy tanulmányozása, melyeket a mai háború felmutat. Csak drámaírói tehetség kell hozzá.”

Mielőtt az előbbiekből bárki súlyos konzekvenciákat vonna le, emlékeztetnünk kell arra, hogy a háború első hónapjainak harci mámore, néhány kivételtől eltekintve, Európa íróit eléggé megszedítette. Sokan hitték, amit Loósz, hogy új, nagyszerű emberi szenzációk forrása, terepe lesz a háború. Sokan voltak, akik részt vállaltak a harci tűz élesztésében. Továbbá arra is emlékeztetnünk kell, hogy az irodalom letisztulásának, érésének igényét a Nyugat nagyjai is parancsoló szükségnek vélték már ekkoriban. A dekadencia kultuszának végét tehát Loósz okkal konstátálta. Abban azonban, ahogy ezt a fordulatot elképzei — a modern irodalom avantgarde éveinek rovására, s a háború nyereségeként —, akaratlanul is szembekerül az irodalom és a haladás érdekeivel. Abban is szemléletének korlátozottságát kell látunk, hogy Gyónit avatja mintává. Ezzel kapcsolatban azonban jelezünk kell, hogy Gyónit szoros szálak fűzték Szabadkához, itt volt újságíró, innét ment el a háborúba, a

város magyar értelmisége saját hőseként tartotta számon, s kísérte figyelemmel a róla érkező híreket, a tőle hazajutó verseket. Népszerű volt tehát Szabadkán függetlenül attól, hogy Rákosi Jenő mit írt róla.

Loósz ilyen indítékok miatt szentelt neki megkülönböztetett figyelmet. A háborús pszichózis persze rá is hatott. Az 1916-ban megjelent, *Levelek a kálváriáról* című, már Szibériából hazajuttatott kötetéről szólva is még a *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett* című korábbi gyűjtemény férfias erejét, elszántságát: a harcra buzdító verseket dicsérei elsősorban, de az előbbi szomorúbb, személyesebb, emlékezőbb jellegű verseit is nagy reverenciával méltatja. (Gyóni Géza új verseskönyve. Bácskai Hírlap, 1916. augusztus 11.) Nem találja „katonaköltőhöz” illőnek a szerelmi versek ködös ábrándjait, de megértéssel van irántuk. Ebben is határozottan különbözik tehát a Nyugat kritikusaiktól, akik — Rákosi által is ingerelten — mindkét kötet kapcsán megírták, hogy Gyóni, sorsa bármily tiszteletet érdemel is, sokkal jelentéktelenebb költő, mint amilyen szerepbe Rákosi keverte. (Fenyő Miksa: *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*. Nyugat, 1915. II. 1234—1236.; Schöpflin Aladár: *Levelek a kálváriáról*. Nyugat, 1916. II. 413—419.)

Loósz azonban, bár tájékozott volt, nem élt benne az irodalmi élet mozgásában, nem látta a Gyóni-kérdés önmagán túlmutató jelentését, funkcióját. S ha igen, akkor is vállalta hőset, mert ez a vállalás nem ütközött sem esztétikai, sem politikai normáival. Ezek a normák pedig abban az értelmiségi szemléletben gyökereztek, melynek jellegét még az Ady előtti szabadelvűség szelleme határozta meg. Ez a szellem nyitott ugyan minden humánus gondolat előtt, de az országot irányító uralkodó osztályok érdekei iránt is megértést tudott tanúsítani, ha azok az „össznemzeti érdek” álarcában jelentkeztek. Másképpen szólva: olyan értelmiségi öntudat volt Loósz Istváné, mely értelmiségi jellege folytán elkülönült ugyan a kizsákmányolók élősdiségétől, de nem forrt össze a dolgozó osztályok érdekeivel, így a magva igen laza volt.

Magyarázatunkat meglepő pontossággal igazolja egy 1909-ből való Loósz-cikk is, mely *Az értelmi osztály csődje* címen arról értekezik, amire a cím utal. Ennek során előadja, hogy a kulturális javak teremtésére szánt, a társadalom vezetésére hivatott értelmiség energiáit a megélhetés gondoljai kötik le és örlik föl. Soraiból kivehető, hogy elsősorban a szegényebb, a „tengődő” értelmiségre gondol, de ezt csak éber figyelemmel vehetjük észre, mert különben az értelmiség egészéről beszél. „Szóval az értelmi osztály is minden értelmi munkást kivétel nélkül egyesítő szervezkedésre szorul, mert különben a mai nehéz viszonyok között a maga létérdekeit megóvni és jövőendő egzisztenciáját biztosítani aligha fogja bírni.” (Bácskai Hírlap, 1909. április 11.) Jellemzőnek kell mondanunk, hogy Loószban föl sem merül a kétség: miként lehetett volna a rendszer több állást betöltő akadémikusait, egyetemi tanárait és a városi kishivatalnokot, Rákosi Jenőt és a Bácskai Hírlap kezdő újságíróját egy közös szervezetben tömöríteni. Ma már alig érthető, hogy ez a művelt tanár az értelmiség helyzetét a napszámosénál is mostohábbnak tartotta, mivel — úgymond — az utóbbiak bére lépést tart az áruk emelkedésével, folyamodhatnak a sztrájk fegyveréhez is, tehát ki tudják csikarni a saját igényeiknek megfelelő bért. Az értelmiségi öntudat csak azért lehet ilyen naiv, mert a sajátos igények és életszintek iszonyú különbségeivel nem számol. Különben másfajta polaritásban ismerné föl a „kultúra proletárjainak” a helyét. S egy

ilyen szempontú társadalomszemlélet Ady radikalizmusa, sőt emberi magatartásának forradalmi jegyei iránt is fogékonyabb lehetne. Az egységes értelmiség illúziójában tehát a legkiszákmányoltabb osztályoktól való akaratlan, de elhatározó távolság fejeződik ki, s ez a távolság, valamint az össznemzetivé álcázott erkölcsi és ízlédiszciplínák beidegzettsége szolgáltatta ki Loósz és a hozzá hasonló tanárok jóhiszeműségét a világháború énekeseinek, közöttük a kétségkívül jobb minőséget képviselő Gyóni kultuszának. S a városban támadt visszhang, s Gyóni személyes köszönete bizonyára meg is erősítette abban, hogy méltó föladatot teljesít:

Przemysl, okt. 19.

Kedves Bátyám, engedd, hogy így szólítsalak és az itt táborozó többi szabadkaiak nevében is megköszönjem azokat a meleg sorokat, amelyeket a B. H. hasábjain nekünk, a gránátok földjén küzdőknek szenteltél. A mi gondolataink a fegyverek ádáz zajában is felétek szállnak mindig és jólesik, ha útközben a ti ideszálló gondolataitokkal ölelkezhetnek. Még egyszer köszönöm értékes soraidat és minden bízó szabadkai magyarral együtt szívemből köszöntelek.

Tisztelő híved

Gyóni Géza

Ezek után joggal merül föl a kérdés: nyereségnek tekinthető-e, hogy Loósz a filológiát cserbehagyva az élő irodalom felé fordult, arról írt könyvet, cikkeket, tanulmányokat? Válaszunk nem lehet egyértelműen igenlő, mert amit a Kemény-regények forrásairól fölkatartott, máig nélkülözhetetlen értéke a Kemény-irodalomnak, de amit Ady és Gyóni költészetéről írt, abban a jóhiszeműséget nem tudta kellőképpen fedezni a szemlélet és az esztétikai érzékenység. Ha elképzeljük, hogy az Ady-versek bibliai, történelmi, kulturális vonatkozásairól is összegyűjthette volna az adatokat, csak sajnálni tudjuk, hogy illetékességi köréből olyan terepre lépett, ahol nem mozoghatott avatottan.

Pedig nem volt izgékony természet. Beavatkozását az Ady-ügybe inkább lehet a szellemi elfáradás, mint az alkotóerő nyugtalanságával magyarázni. Erre vall az is, hogy alig asszimilált valamit a Nyugat akkor már gazdagon kifejtett szempontrendszeréből, műszemléletéből, érzékenységéből. Pedig biztos, hogy olvasta a Nyugat Ady-számát, Ignotus, Schöpflin, Fenyő és mások kritikáit. Mikor Ady-könyvét lezárta, úgy húzódott vissza a régi kapcsolatok kereteibe, mintha onnét ki sem mozdult volna. *Bartók Lajos*ról írt például az Ady-könyvvel majdnem azonos terjedelmű tanulmányt. (Az Irodalomtörténet 1917. évi 1—6. füzetben közölte, s ugyanabban az évben különnyomatként is megjelent.) Arról a *Bartók Lajos*ról, akinek 1883-ban kiadott *Újabb költeményeiben* Gyulai Pál — néhány sikerült élc, találó vonás, természetes és őszinte érzés mellett — sok vásottságot talált, s aki „nem ismeri, hogy miben van ereje és miben nincs; s ízlését sem igen igyekszik művelni”. (*Bírálatok*. Budapest, 1912. 249.)

Bartók Lajos mint lapszerkesztő, mint folyton hadakozó publicista, az Akadémia, Gyulai és a többi akadémikus elleni hangulatkeltés fáradhatatlan, sokszor vagdalkozó hőse elég érdekes alak lehetett ahhoz, hogy róla könyvet lehessen írni. Loósz azonban a szépiró Bartókról értekezett, noha tudta, hogy

„a hangulati gazdagság és lendület nála bizonyos összhangtalansággal és töredékességgel párosul. Minden hivatottsága mellett gyakran erőltetett. Kedélyvilága, mint valami dalforrás, állandóan buzog és mégsem képes gondolatait mindig világosan és összefüggően kifejezni. A tartalmasság és a gazdagság a gondolatokban és a képekben sokszor nehézkessé teszik előadását; másrészt érzelmei olykor felszínesek s nem egyszer híjával vannak a természetességnek és őszinteségnek. Általában a külső és belső forma nem volt eléggé hatalmában”. (l. m. 6.)

Loósz tehát tudta, dolgozata más helyein is jelezte, hogy Bartókban a kihívás, a hatáskeltés szándéka erősebb volt, mint az alkotó tehetség, de ha már nekivágott a munkának, a tőle megszokott lelkiismeretességgel tekinti át és jellemzi a vegyes értékű művek sorát. Ugyanazzal a tartalomra koncentráló pedantériával, melynek példáit tankönyveiről s Ady-tanulmányáról szólva már láttuk. Az ilyen ismertetések hosszú sora, a jelenség szürkesége miatt ez a munka a lelkiismeretes szabatosságot sem honorálja eléggé, s így akaratlanul bár, de egy komoly tanárember perspektíva-vesztése is kifejeződik benne.

Az alkotó élet, a tudós tanár eszményét nem adta föl, de érdemes munka helyett a Bartók-dolgozat után is Jakab Ödönről és Endrődi Sándorról készült tanulmányt írni. Mindjobban megrekedt tehát a kor kisszerű irodalmának kereiteiben. Beérte azzal, hogy Jakab Ödön számított rá, várta a tervezett tanulmányt. „Az írónak, költőnek — írta egyik levelében — éppúgy szüksége van a Loósz Istvánokra, mint a harangozónak a levegőre.” Nemcsak Jakab Ödön, az egykori szobatárs gesztusát jelentette ez, hanem a Kisfaludy Társaságét is. Fönmaradt egy olyan Jakab-levél is, amely arról kérdezi Loósz bizalmasan, mit szól ahhoz, hogy Tisza Istvánt a Kisfaludy Társaság tagjává javasolja. (1918. február 3.) A hatalommal való kapcsolat esélye tehát Loósz horizontján is fölmerült. Nem tudunk azonban arról, hogy a „magasztos” terv fölvilanyozta volna, hogy valaha is kilépett volna a politikai cselekvés porondjára. Megmaradt „komoly tanárember”-nek, s megővta magát és nevét a számára még idegenebb terep buktatóitól.

Kudarca ilyenformán nem a jellem, hanem a szemlélet s a módszer kudarcának minősíthető, s értéket azon a területen alkotott, ahol szemlélete és módszere kevésbé gátolta szorgalmát, készültségét, jóhiszeműségét, — filológiai munkáiban tehát. Ezért tarthatjuk őt a vajdasági tudományosság elődjeként ma is joggal számon, értékeit ezért érdemes tudatosítanunk.

Részlet a szerző *Három tudós tanár* című, az Újvidéki Hungarológiai Intézet kiadásában hamarosan megjelenő tanulmánykötetéből.